

IDEEA DE NAȚIUNE LA ROMÂNII DIN AUSTRO-UNGARIA (1880—1906)

NICOLAE BOCȘAN

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, ideea de națiune s-a definit în continuitate cu exprimările doctrinare românești anterioare, pe linia inaugurată de Simion Bărnuțiu la 1848, dezvoltând o concepție juridico-politică despre națiune¹. Modernizarea doctrinei naționale pe direcția inaugurată de pașoptismul românesc s-a sincronizat cu fenomenul general de modernizare a ideilor și a culturii la românii din Austro-Ungaria sub impactul spiritului critic și pozitivist în cultura română, a scientismului și a noilor teorii științifice ce au triumfat în lume, modificând imaginea difuză și eclectică ce o înfățișa naționalismul românesc în epoca sa romantică, ce oscila între sentiment, stare de spirit, ideologie și program politic. Cel mai important progres se realizează în planul cunoașterii și explicației științifice a raporturilor dintre etnii, dintre etnii și stat, aplicate la realitățile contemporane din Austro-Ungaria, dar și al soluțiilor practice oferite de unii gânditori. Conceptul românesc de națiune s-a modificat și s-a diversificat substanțial în raport cu faza liberală a naționalismului și sub influența elaboratelor doctrine din România, a curentelor de idei de aici, care au abordat chestiunea de naționalitate. Doctrina națională românească a ajuns acum la o explicație rațională a fenomenului național, posibilă a fi valorizată politic, reflectând mai mult sau mai puțin fidel transformările pe care le-a traversat sociologia națiunii din Europa.

După 1870 naționalismele în Europa au intrat într-o nouă fază, sensibil diferită de perioada lor liberală. Triumful principiului de naționalitate în politica continentală a fost însoțit de o suită de achiziții teoretice, datorate în primul rând afirmării conceptului etnic de națiune, potrivit căruia etnia și limba au devenit criteriul fundamental al naționalității. Aceasta a contribuit la multiplicarea națiunilor, până acum unele considerate impropriu și pe nedrept neistorice de o serie de gânditori.

Triumful conceptului etnic de națiune a contribuit la o mai puternică afirmare a individualităților naționale în raport cu statul sau cu alte grupuri etnice. Fenomenul de modernizare socială, a culturii și comunicațiilor a fost însoțit de o mai amplă difuzare a elementelor constitutive ale doctrinelor naționale, facilitând o largă adeviere populară la naționalism, ce-l așează între fenomenele sociale majore ale secolului. În Occident, ca și în Europa de răsărit naționalismul de masă a triumfat asupra ideologiilor rivale internaționaliste, cum a fost de exemplu socialismul.

Triumful principiului etnic, ce covârșește pe cel politic, face ca națiunea să fie abordată și dintr-o perspectivă genetică, invocând în dezba-

teoria teoretică legătura dintre rasă și naționalitate pentru a explica diferențele rasiale ce disting popoarele sau alianțele dintre națiuni și mișcări naționale. Dintr-un concept atașat liberalismului, după 1870 în Europa naționalismul a fost asumat de dreapta, devenind mișcare de dreapta promovată în primul rând de clasele mijlocii în Franța sau Germania. În Europa au proliferat două variante de naționalism, șovinismul imperialist și naționalismul populist². În Europa Centrală și de răsărit, la popoarele aflate sub dominație străină, realitățile politice, tradiția ideologistă, situația internațională chiar, au contribuit la menținerea unei legături organice între liberalism și naționalism, ce nu va fi abandonată până la 1918, particularizând doctrinele naționale ale popoarelor oprimate din aceste teritorii.

Chestiunea de naționalitate s-a manifestat în două forme, adesea complementare: 1) a elibera grupurile naționale, care, în statul căruia aparțineau, erau plasate sub dominația unui guvern ce aparținea altei naționalități și a le da astfel posibilitatea să formeze un stat independent; 2) a reuni într-un singur stat populațiile de aceeași naționalitate care se aflau înainte supuse la suveranități diverse.

Punctul comun al diferitelor interpretări era dorința de a da statului o bază națională și voința de a face cât mai posibil ca statul să coincidă cu națiunea³. Această idee, ilustrată în epocă de Ernest Renan, Emil Boutroux, pe linia inaugurată de italianul Mancini, inspirată de filosofia politică a secolului al XVIII-lea, a fundamentat dreptul de liberă dispunere a popoarelor ca un corolar juridic al principiului de naționalitate⁴.

Dezbaterea teoretică românească în problema națiunii a fost relansată în 1880 de I. G. Sbiera prin discursul rostit în adunarea generală a *Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*, în 4—16 noiembrie, intitulat *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național*⁵. A fost reluată apoi de societatea „România Jună” a studenților români din Viena, care a consacrat subiectului două volume din almanahul său, în 1883 și 1888, unde au publicat studii pe această temă I. Sbiera, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național* (1883), *Solidaritatea intereselor* (1888), I. Popescu, *Educațiunea națională* (1888) și Al. Mocioni, *Conștiința națională* (1888)⁶. În continuare, cele mai substanțiale contribuții au aparținut lui A. C. Popovici prin scrierile din 1894, *Principiul de naționalitate și Chestiunea de naționalitate*, dezvoltate într-o manieră excepțională în lucrarea din 1906, *Statele Unite ale Austriei Mari*, în capitolul intitulat *Evoluția principiului de naționalitate*⁷.

Între 1880—1906, sociologia națiunii la românii din Imperiul austro-ungar atinge cote valorice deosebite, dezvoltând o concepție voluntarist-spiritualistă, la care s-au adăugat o serie de motive dinspre tezele organiciste și naturaliste germane.

Dezbaterea începută în 1880 realizează o clarificare a conceptelor de națiune și naționalitate, dar și o definiție mai complexă, influențată de noile tendințe din știința europeană, de pozitivism în primul rând.

I. Sbiera prelungește în această dezbatere ecourile conceptului romantic, cu unele accente dinspre tezele organiciste care au câștigat mediul cultural din Moldova prin Junimea. În tentativa de a defini națiu-

nea și naționalitatea, Sbiera susținea în 1880 că „nici originea comună, nici unirea politică într-un singur stat adecă... nici istoria comună, nici comunitatea legilor profane, nici a credințelor și legilor religioase... nici datinile, nici portul... nu constituiesc ființa... semnul caracteristic și distinctiv al unei națiuni”⁴⁸. Analiza factorilor de individualizare a unei națiuni l-a condus la o definiție restrictivă, reduționistă la un singur factor. „Chiar de am împreuna toate aceste criterii la un loc, totuși n-am putea afla în colectivitatea lor semnul caracteristic și distinctiv al unei națiuni”⁴⁹, scria Sbiera în 1880, precizând că „unic în graiul, în limba unei națiuni zace timbrul ei caracteristic și distinctiv”¹⁰. Definiția pe care o propune se rezumă la această concluzie ce formează esența studiului: „prin cuvântul națiune nu putem înțelege altceva decât o colectivitate de oameni carii vorbesc cu toții împreună una și aceeași limbă, tot atâta ori de au ei sau nu origine comună; ori de trăiesc ei sau nu într-un singur stat; ori de se direg ei sau nu de aceleași legi profane și bisericesti; tot una, ori de au ei sau nu istorie comună; ori de împărtășesc ei sau nu cu toții aceleași credințe religioase și datini, ori de se îmbracă ei sau nu cu toții într-același chip”¹¹.

Aplicată la națiunea română, această interpretare a națiunii l-a condus la concluzia că „națiunea românească nu este, nici poate fi în România sau numai în Bucovina ori numai în Basarabia sau numai în Ardeal, în Banat, în Maramureș și în Ungaria; ori numai în Bulgaria, în Serbia, în Macedonia, în Tesalia și în Epir; sau numai în Pesta, în Viena ori în Paris, ci națiunea română se află după cum se exprimă Ion Pușcariu în cântecul „Ce este patria română” pretutindene”¹².

Național însemna „tot ce ține de o colectivitate de oameni cu una și aceeași limbă”, iar naționalitate însemna, după Sbiera în 1880, „acea calitate în membrii unei națiuni, care zace în simțământul deștept și vioi și în ideea conștiuită de a se ține și de a face parte din vreo națiune, precum și în voința, în putința și în deciziunea de a se folosi în conversare cu membrii unei națiuni pretutindene și orișicând de limba ei”¹³. Conceptul voluntarist promovat ilustrat în rolul determinant acordat conștiinței și voinței de a forma o națiune este completat cu o interpretare organicistă a națiunii, care este în opinia sa expresia sociabilității. Liantul, elementul care leagă părțile acestui organism printr-o legătură de sociabilitate este limba: „Graiul unei națiuni a fost, este și va fi pentru eternitate puterea atractivă, care adună și leagă strâns membru de membru până ce aceștia constituiesc un singur corp, un singur organism, corpul sau organismul național, tocmai așa după cum puterea de atracțiune leagă atom de atom până ce formează un singur organism, un singur corp fizic”¹⁴. În 1883 scria mai nuanțat că „națiunea nu este alta nimic decât o colectivitate de oameni uniți între sine nu atâta prin origine, istorie și religione comună, cât mai ales și cu deosebire uniți prin același grai; că singurul graiul unei națiuni este semnul cel mai caracteristic și mai distinctiv, sufletul ei chiar, astfel încât încetarea graiul național dintre membrii unei națiuni este egală cu moartea lor națională, cu stingerea națiunii întregi”¹⁵. În 1888 revine cu o definiție mai complexă, națiunea ca organism, desigur sub influența teoriilor organiciste și naturaliste, ce îl apropie de conceptul promovat de școala cri-

tică românească, cu deosebire prin Eminescu¹⁶. Pentru I. Sbiera la 1888 națiunea era o formă de exprimare a sociabilității, care a produs diferite tipuri de colectivități. „Dintre toate aceste varie colectivități de oameni — scria el — pe care sociabilitatea și interesele reciproce le-au produs, cea mai caracteristică, cea mai însemnată și mai mănoasă în consecințele sale pentru progresul omenirii este aceea care poartă numele de națiune¹⁷. Din această perspectivă pozitivistă definește națiunea ca pe o colectivitate specifică, „un organism particular de oameni, uniți între sine prin același grai tocmai așa precum sunt împreunate laolaltă particulele materiale, celulele unui corp organic, prin aceeași putere vitală. Națiunea este fără îndoială un corp organic, însă nu de rând, ci de o ordine mai superioară¹⁸. Caracterul natural și organic al națiunii îi conferă acesteia „un drept natural de a trăi în felul său și de a manifesta o viață proprie particulară, viața sa națională și de a contribui astfel la progresul universal al omenirii¹⁹. Acest organism se produce, se dezvoltă, se întreține prin organele sale proprii (familii, stări, asociații, instituții sociale), prin care „își produce, își manifestă și întreține viața sa proprie particulară, viața sa națională²⁰. Existența, prosperitatea și forța națiunii, în opinia sa, depind de „existența, prosperarea și funcționarea armonică a tuturor organelor din care ea este compusă²¹. Teza națiunii ca organism conduce inevitabil la ideea comunității și solidarității: „între toți factorii care compun în mod organic vreo națiune există cu necesitate nu numai o comunitate, dar și o solidaritate de interese²². Concluzia potrivit căreia o națiune ca orice corp organic poate exista și prospera „numai întrucât și până când țin cu căldură și cu energie la un loc elementele ce o compun²³ este împărtășită și de Alexandru Mocioni, dintr-o altă perspectivă teoretică, tributară ideii naționaliste și contractualiste de națiune. Acesta a repudiat interpretările unilaterale, „care cred a găsi esența națiunii într-un unic moment caracteristic, pierzând din vedere că națiunea se produce prin coincidența și cooperarea mai multor jurstări²⁴.

În 1906 A. C. Popovici definea națiunea ca „un popor care trăiește pe același pământ, vorbește aceeași limbă și, ajuns la conștiința omogenității sale naționale, aspiră la un ideal politico-cultural comun²⁵.

În paralel cu această noțiune, dezbaterea s-a oprit mai mult asupra termenului de naționalitate. Pentru I. Sbiera naționalitatea este „semnul specific al diferitelor colectivități de oameni“, nu este ceva a priori în individ, în vreun popor, din contră este ceva a posteriori, ce se câștigă mai târziu, ce se însușește cu timpul, „odată cu ivirea și diferențierea graiului ei²⁶. A. C. Popovici a fost mai explicit în acest sens. Pentru el „naționalitate înseamnă tocmai o individualitate pronunțată a poporului²⁷. Este semnul exterior al națiunii, ceea ce o personalizează și o delimitează de celelalte grupuri etnice. În opinia lui A. C. Popovici „ea se bazează pe existența unui teritoriu comun, pe conștiința unei origini comune și, în parte, pe conștiința unei religii și mentalități comune²⁸. După el „național înseamnă să trăiești autonom din punct de vedere politic, pentru ca să poți dezvolta mai departe o cultură specifică²⁹.

Cu Alexandru Mocioni s-a renunțat la vechea orientare inaugurată de pașoptism, care analiza fenomenul național prin opoziția dintre na-

țiunea politică și națiunea genetică în contextul raporturilor politice din Ungaria sau din imperiu. Formarea statului român modern la Dunăre și Carpați, cucerirea și recunoașterea internațională a independenței și apoi a regatului au modificat orientarea oamenilor politici români din imperiu, ca și a analiștilor, care definesc acum națiunea dintr-o perspectivă generală etnică, referindu-se la întreaga comunitate, la majoritatea acesteia din România, ce constituia de acum factorul principal al comunității naționale românești. Mocioni dezvoltă o concepție integristă despre națiune atunci când scria „națiunea în totalitatea ei totuși încă departe este de a-și vedea realizate toate legitimele sale aspirațiuni”³⁰. În funcție de situația românilor din monarhia dualistă, Mocioni stabilea două direcții pe care trebuie să evolueze strategia națională — cultura și conștiința națională — „acele potente ideale care și în lupta istorică a popoarelor se arată ca cele mai înalte și eficace potente reale”³¹. Cu scrierea lui Mocioni din 1888 triumfă definiția spiritualist-voluntaristă a națiunii. Metodologic, acesta respinge interpretările unilaterale, afirmând că „națiunea se produce prin coincidența și cooperarea mai multor jurstări”. Din această perspectivă respinge interpretările anterioare care definesc naționalitatea: „unii în consângenitate, alții în concetățenie, unii în unitatea limbii, alții, fără privire la aceasta, în oareșicare comuniune mai înaltă a culturii și iarăși alții în tipul național, cum acela ni se prezenta sub punctul de vedere somatic, văd odată baza, altădată esența și mai încolo trăsătura caracteristică exterioră a naționalității”³². De asemenea Mocioni a clarificat confuziile ce s-au produs în utilizarea noțiunilor în limbajul epocii, care înțelegeau națiunea în sensul politic de „concetățenie” și în cel genetic de „consângenitate”, dar și aceea care identifică momentele constitutive ale națiunii cu trăsăturile caracteristice ce definesc naționalitatea.

La I. Sbiera „graiul național este de cea mai mare însemnătate pentru o națiune, pentru că în graiul național zace aceea ce numim esența, ființa, naționalitatea unui popor”, respectiv „ființa spirituală a unui popor”³³. I. Popescu definea spiritul național prin „vederile, credințele și aspirațiunile ei, de asemenea aplecările și aptitudinile ei naturale, precum și prestațiunile ei pe terenul științelor, artelor și ale vieții practice și peste tot faptele ei istorice, în fine datinele și moravurile și cu deosebire limba și literatura ei, în care mai pregnant i se exprima individualitatea”; precizând că „o națiune prin proprietățile sale naționale poate să existe ca atare între alte națiuni”³⁴.

Al. Mocioni înțelegea prin națiune „o grupă de oameni în care, în urma descendenței comune, a influențelor comune ale pământului și cliimei, precum și în urma vieții comune s-a dezvoltat și stabilizat o omogenitate oareșicare a dispozițiilor și înclinațiilor fizice și psihice și un tezaur comun de tradițiuni, de idei și de aspirațiuni”³⁵. El desemna drept elemente constitutive ale națiunii caracterul național și tipul național, respectiv condițiile naturale — caracterul național se manifesta prin temperamentul național și modul de cugetare, exprimate în limbă, moravuri, istorie, interese de viață. Al doilea element constitutiv propunea descendența comună și comunitatea teritorială. Unde erau întrunite aceste elemente „într-o unitate organică, acolo cu drept cuvânt”

putem vorbi de o națiune ca de o unitate mai înaltă, etnică, în structura naturală a omenirii⁴³⁶.

Ideea o împărtășea și A. C. Popovici în scrierea din 1894 când analiza caracteristicile distinctive ale naționalității. Amândoi aduc în dezbaterea toretică conștiința națională, ca factor esențial, determinant în constituirea națiunii, mărturisind adeviziunea fără rezerve la teoria spiritualist-voluntaristă. A. C. Popovici scria în acest sens că „nici originea și limba în genere sau în parte, nici religiunea, moravurile, comunitatea politică sau teritorială în sine nu constituiesc caracterul naționalității, ci conștiința ce o are o individualitate etnică despre comunitatea acestor elemente, cu alte cuvinte conștiința națională⁴³⁷. La acest capitol A. C. Popovici este tributار școlii italiene, Vico, Mancini, Mamiani, Minghetti, Palma, precizând în 1906 că națiunea reprezintă „o unitate morală, având drept bază o gândire comună“, iar conștiința națională, un drept ce nu mai poate fi contestat³⁸. Noul concept modifică substanțial perspectiva asupra națiunii, conferind ideii naționale dinamism, forță, spirit ofensiv. „Într-adevăr scria Mocioni — aceasta e scânteia divină care înflăcăra focul vieții în corpul — la aparență mort — al națiunilor⁴³⁹. Conștiința și voința de a fi națiune reprezenta esența teoriei europene a anilor 70—80, la care adera fără rezerve filosofia politică românească. Originată în curentul raționalist și liberal, inaugurat din 1850 de Mancini, continuat de școala juridică italiană, ilustrat apoi remarcabil în 1882 de Ernest Renan, teza spiritualistă, care pornea de la conștiința morală, dădea o nouă fundamentare relației dintre națiune-naționalitate și drept, așezând principiul de naționalitate pe temeiurile dreptului public. „Conștiința națională — scria A. C. Popovici — vrea să zică un sentiment izvorât din conștiința a tot ce se ține de viața comună a unui popor, din iubirea a tot ce constituie fala și mândria sa obștească și din stăruința sa spre o liberă, dezvoltare a aptitudinilor sale în conformitate cu firea și cu înclinările sale specifice⁴⁴⁰. Influența lui Mancini s-a resimțit de timpuriu în gândirea politică a românilor din Transilvania. În prelungirea ei, înrăurirea școlii juridice italiene, excelent reprezentată în scrierile lui Popovici prin Mamiani, Minghetti, Palma are o dublă semnificație pentru momentul istoric ce-l traversau românii. Pe de o parte relevă funcționalitatea unui model italian pentru acțiunea politică românească, pe de altă parte o solidaritate în numele panlatinismului, ce reprezenta și o strategie a mișcării românești, care încerca să se integreze democrației europene pe această cale, avansând o concepție liberală despre națiune. În tentativa de a contracara tendințele panslaviste, pangermaniste sau exclusivismul național maghiar, panlatinismul constituia una din punțile de legătură cu societățile democratice din Europa occidentală. O atare strategie a susținut încă din 1867 Vasile Maniu, evident marcat de încheierea compromisului⁴¹. Noua strategie a românilor din Transilvania, întemeiată pe diplomația statului român și pe solidaritatea întregului corp național, reitiera caracterul european al problemei românești, transferând-o dezbaterii opiniei publice europene, cu deosebire celei occidentale. Doctrina națională a susținut această strategie pe terenul ideilor, modernizând discursul politic românesc la un nivel comparativ cu dezbaterile europene a problemei, apropiat de ideile lui E. Renan sau E. Boutroux, despre care P. Renouvin scria că a dat cea mai precisă

definiție a sentimentului național: „voința ce o au oamenii de a trăi împreună, de a cultiva aceleași amintiri, de a urmări aceleași scopuri”⁴². Inspirată de filosofia politică a secolului al XVIII-lea, concepția românească despre națiune, raționalistă, contractualistă, a definit fundamentele democratice, liberale ale ideii de naționalitate, care o înscriu în sensul progresului istoric, acreditând teza că aceasta își avea originea în Revoluția Franceză și în doctrinele ei. Teza a fost larg răspândită pe continent, interpretările națiunii raportându-se, într-un mod sau altul, pro sau contra, la ideologia revoluției⁴³. Pentru A. C. Popovici, marile principii ale revoluției, raportate de la indivizi singurari la individualități sociale, au stat la baza progresului uman. Principiul de naționalitate reprezenta o fază superioară în evoluția civilizației umane, în aplicarea practică a principiilor liberale și egalitare. Pentru Al. Mocioni, revoluția a deșteptat popoarele la conștiința de sine: „Principiile de suveranitate a poporului și de democrație, cu necesitate logică au trebuit să conducă la conștiința națională și prin aceasta la ideea de naționalitate, care în esența ei nici că este alta decât aplicarea logică a celor două principii la individualitățile naționale”⁴⁴. Aceste principii ale revoluției franceze, considerate de A. C. Popovici „principii generale”, în opinia sa „trebuiau să se dezvolte mereu, să se diferențieze”⁴⁵. Această „idee politică eminentamente modernă”, originală în Revoluția franceză, principiul de naționalitate s-a născut din idealurile de libertate și egalitate ale revoluției „prin diferențierea ulterioară a acestor idei generale despre libertate și egalitate”⁴⁶. Conceptul românesc asociază conștiinței și voința de a fi sau a constitui o națiune sau, cum scria A. C. Popovici, „a deveni conform propriei sale voințe o națiune fericită prin cultură și putere, o națiune mare, una și nedespărțită”⁴⁷. Relația conștiință — voință este excelent analizată la Mocioni și Sbiera. Pentru Al. Mocioni, conștiința națională „este recunoașterea acelor raporturi faptice, reale, prin care însăși natura întrunește indivizii singuratici într-o individualitate de ordine superioară; este recunoașterea că aceste raporturi reale se extind asupra tuturor relațiilor vieții și produc între conaționali omogenitatea celor mai importante interese, o omogenitate care trece mult peste strâmtul orizont al utilitarismului egoist; este recunoașterea că fiecare individ numai într-atâta va putea satisface ale sale interese, încât se va privi pe sine de un membru al unui întreg mai mare, va să zică că subiectul natural al intereselor naționale nu pot fi singuratici indivizi, ci este însăși națiunea”⁴⁸. Dar cel care a accentuat cel mai mult acest caracter a fost I. Sbiera. Adeziunea individului la comunitatea națională este un act conștient de voință: „Atârnă curat numai de voința fiecăruia de a-și schimba sau nu graiul său, naționalitatea sa. În contra voinței omului național nime pe lume nu-i poate impune un grai străin, o naționalitate străină... Fiecare trebuie mai întâi să voiască, să dorească chiar a fi român, german, rus, etc...”⁴⁹. Din acest unghi a analizat perspectivele procesului de deznaționalizare, acreditând teza că un fenomen de atari proporții nu este posibil fără voința membrilor ce compun organismul național, deoarece „dușmanul cel mai periculos al naționalității proprii nu este altul cineva, ci fiecarele însuși”. Esențială rămâne voința de a aparține grupului național, factorii externi pot contribui la amplificarea fenomenului, dar nu sunt decisivi. „Voiește a fi

și a rămâne membru al cutării sau cutării națiunii, adecă a-i vorbi graiul ei național și nime nu te poate împiedica de la un lucru ca acesta⁴⁵⁰.

Pentru contracararea tendințelor de deznaționalizare, puternice în acea perioadă, Sbiera dezvoltă chiar o posibilă strategie ce avea ca obiectiv esențial dezvoltarea conștiinței naționale și cultivarea sentimentului național. „Cel mai bun mijloc de a combate acest dușman aprig — scria el — și de a delătura acest pericol este singură numai deșteptarea simțului național, conștiința vie despre naționalitatea sa particulară față cu altele, precum și voința neînfrântă de a rămâne pe lângă graiul său național. Cine nu va avea această conștiință deșteptată în mod vioi și puternic, cine nu va nutri această voință neînfrântă, acela totdeauna va fi expus diferitelor ademeniri la părăsirea naționalității sale⁴⁵¹. În strategia de contracarare a acestui fenomen, I. Sbiera acordă un rol esențial familiei, școlii primare și secundare, „unde trebuie să se continue și să se finească dezvoltarea, învățarea, polirea și consolidarea nu numai a graiului, a naționalității unui popor, dar totodată și a inteligenței lui...”, unde fiecare dobândește „conștiința individualității sale naționale⁴⁵²”.

Formulând teza potrivit căreia conștiința națională este reversul spiritual al elementelor constitutive ale națiunii, Al. Mocioni se apropia de expresia lui E. Renan, „națiunea este un suflet, un principiu spiritual”. Una din observațiile sale cu valoare practică pentru strategia națională a fost exprimată când a teoretizat gradul diferit de conștientizare la indivizi sau grupuri sociale, în funcție de inteligență, cultură, de voință morală. Ideea a reluat-o A. C. Popovici în 1894, când vorbea de asimilarea sentimentului național în toate straturile poporului, „în raport cu progresul culturii și, firește cu gradul de inteligență al aceluia popor⁴⁵³”.

Observațiile deschid perspective mai largi militantismului național, care, pe lângă componenta politică, trebuia să dezvolte o strategie adecvată pentru dezvoltarea conștiinței naționale la diferite grupuri sociale prin instituțiile cultural-naționale, printr-o campanie de educare a sentimentului național la categoriile mijlocii sau de jos. Spiritualitatea națiunii constituie o teză generală în dezbaterile teoretice românească. Pentru I. Sbiera, „în națiune mai mult decât în toate celelalte corpuri organice din lume se reflectă și se manifestă viața intelectuală, viața spirituală eternă... Națiunile sunt cuibul și izvorul vieții intelectuale în omenire. În graiul și prin graiul națiunilor se perpetuă și se întărește, se dezvoltă și se perfecționează viața spirituală⁴⁵⁴”. Încă din 1880 sublinia valoarea literaturii naționale, scriind că „ceea ce este pentru individ memoria sa, este pentru o națiune literatura ei. Fără de literatură nu există înaintare națională, cultură națională... Literatura este obiectivarea graiului unei națiuni, a sufletului ei; literatura este condițiunea nemuririi spiritului național. Prin literatură vorbește națiunea cu fiecare membru al său⁴⁵⁵. Chiar dacă teoria românească a preluat teza potrivit căreia influențele trebuiau receptate în funcție de tradiția, specificul și spiritul românesc („acel proces nu se poate efectua în mod firesc dacă ceea ce se oferă spiritului spre asimilare este heterogen față de conținutul lui⁴⁵⁶”), a susținut o idee democratică despre cultură, la care erau îndreptățite toate componentele organismului național: „Secolul nostru se numește nu fără cuvânt secolul culturii și al libertății generale, căci în nici unul mai înainte nu s-a făcut atâta pentru ștergerea privilegiilor, care,

ca niște bariere, deschideau partea cea mai mare a omenirii de la cultură și libertate. Acest secol... și-a pus problema de a face ca la cultură și libertate să participe toate clasele societății și de asemenea toate naționalitățile...⁵⁷. Și pentru A. C. Popovici principiul naționalităților este în strânsă legătură cu întreaga evoluție culturală; „este pur și simplu un rezultat firesc al culturii generale”⁵⁸. În 1906 răspunde aserțiunilor lui Schwicker, potrivit cărora sentimentul național este apanajul claselor culte, al elitelor intelectuale. „Faptul că în masele largi acest simțământ este instinctiv — scria Popovici — și ajunge la o conștiință clară numai în pătura cultă nu schimbă nimic din esența și eficacitatea lui. La fel se petrece și cu toate celelalte popoare”⁵⁹. În prelungirea ideii lui iluminist de umanitate, Sbiera dezvoltă relația umanitate-națiune, dintr-o perspectivă teoretică organicistă, scriind: „vedem mai ales în ziua de astăzi, omenirea despărțită pretutindeni într-o mulțime de colectivități...”⁶⁰. Aplicând tezele evoluționismului darvinist la teoria sa despre națiune. I. Sbiera a susținut teza că numai „prin crearea unor graiuri diferite și apoi prin diferențierea acestora, omenirea s-a diferențiat mai departe, s-a mai specializat, s-a naționalizat...”⁶¹. Ideea apare și mai pregnant subliniată la I. Popescu, în strânsă relație cu rosturile și necesitatea educației naționale, justificată, în opinia sa, „din punctul de vedere al omenirii în general”. După I. Popescu, „omenirea ca atare nu există decât în deosebitele națiuni genetice, în deosebitele naționalități, acestea fiind tot atâtea tipuri concrete prin care aceea se manifestă în viață și în istorie. De aici însă urmează că tot ceea ce se face pentru cultura oricărei naționalități, trebuie să se considere ca făcut pentru cultura comunității omenești în general. În adevăr, raportul dintre naționalitate și omenire e atât de intim, încât e imposibil ca caracterul de om ce are să se dezvolte într-un individ oarecare să primească o dezvoltare fără un anumit colorit național... Drept aceea nici nu se poate cugeta o educațiune pentru omenire care n-ar fi în același timp și națională”⁶². Raportat la națiuni, progresul în societatea modernă înseamnă triumful ideii de drept, a ordinii etice de drept. Întronarea acestor principii de drept în civilizația contemporană modifică raporturile dintre națiuni și competiția pentru dezvoltare națională. Cooperarea dintre națiuni în civilizația modernă presupune comunicare, schimburi culturale, asimilarea influențelor culturale universale. A. C. Popovici nu pleda pentru un concept de națiune ca un scop în sine, ca o autarhie, izolată de evoluția generală a umanității. În buna tradiție a gândirii naționale românești, el dezvoltă teza unei umanități concepută în diversitatea individualităților naționale. Integrarea națiunilor în această sinteză universală care este umanitatea se face prin ceea ce au valoros, original, creator. Puterea și capacitatea de creație reprezintă un indice de integrare în universalitate, de unde concluzia că „tendința unei națiuni trebuie să fie a pătrunde în cultura mai înaintată a mai multor națiuni, a alege motivele de civilizare, a le adapta firei sale specifice și astfel a le naționaliza”⁶³. A. C. Popovici aderă la teza maioreșciană a concordanței influențelor externe cu fondul autohton atunci când scrie: „numai prin asimilațiunea intensă a influențelor culturale străine potrivite cu fondul propriu se poate produce o cultură specială națională”⁶⁴, accentuând ideea că individualitatea unei națiuni se exprimă în capacitatea ei crea-

toare, de a produce „monumente originale de cultură”⁶⁵. Valorizată politic, teza incumbă necesitatea racordării la spiritul european, la valorile culturii și civilizației universale, în plan politic ale democrației, libertății și spiritului de justiție. Recunoașterea internațională a justeței cauzei naționale depindea de gradul în care militantismul național corespundea acestor exigențe ale civilizației contemporane, de „actualitatea” ideologiei promovate. De aici necesitatea modernizării discursului politic în vederea internaționalizării chestiunii românești, ceea ce reprezintă în ultima instanță obiectivul politic principal al mișcării românești în contextul crizei dualismului. Dezbaterea era generală în epocă și o regăsim excelent ilustrată la Spencer și Chamberlain, care au respins ideea uniformității în favoarea multiplicității și a diferențierilor, invocați de A. C. Popovici în scrierea din 1906. La I. Popescu raportul dintre națiune și umanitate este analizat dintr-o perspectivă liberală: „naționalitățile ca tot atâtea membre ale marii comunități a omenirii sunt legate prin mii și mii de interese unele cu altele și că ele nu numai respectându-și împrumutat aceste interese își pot asigura deodată cu pacea și libertatea și prosperitatea comună”⁶⁶. Concluzia însă este aceeași cu cea formulată de întreaga teorie românească asupra națiunii: „omenirea sau umanitatea nu există decât în diferitele naționalități”⁶⁷, ceea ce îl determină pe autorul român să încheie că „nu poate fi nicidecum în interesul umanității ca societatea omenească să se niveleze astfel, încât să dispară din ea toate diferențele naționale și toate interesele particulare ale naționalităților ce o compun. În marea comunitate omenească, care cuprinde în sânul său pe diferitele naționalități, acestea pot și au să existe ca atare cu toate particularitățile lor nobile”⁶⁸.

Această teză îi oferă posibilitatea să dezvolte o interesantă teorie despre relațiile dintre națiuni pe baza principiilor liberale de egalitate și libertate. I. Popescu condamnă orgoliul și egoismul național exagerat care duce la șovinism, pledând pentru conlucrare, dialog, solidaritate cu toate națiunile în numele idealurilor umanitare: „Se poate prea bine ca cineva să înalțe cât de sus stindardul națiunii sale fără a rumpe legăturile solidarității intereselor ce o leagă pe aceea de alte națiuni. Tocmai pentru aceea se poate zice că cine nu are stima cuvenită pentru celelalte naționalități, nu e demn de a sa proprie”⁶⁹. Concluzia sa conduce la toleranță, cunoaștere reciprocă și necesitatea educației în acest sens, susținând că pe lângă educarea sentimentului național „trebuie să se dezvolte totodată și conștiința generală umană și etică”⁷⁰. Patriotismul nu este incompatibil cu educația umanitară, ci o presupune: „dacă acesta ar fi lipsit de sentimentele umanitare și filantropice față de alte naționalități și ar rămănea mărginit numai la o națiune, fiind o creștere făcută în spirit național egoistic, nu s-ar putea justifica din punctul de vedere al moralității și deci ar trebui să se considere ca neadmisibilă”⁷¹. Scopul oricărei educații naționale, în opinia sa, este ca „pe lângă iubirea pentru națiunea sa să se dezvolte și însuflețirea pentru scopurile umanității în general și simpatie și respect pentru bunurile și interesele altor națiuni îndeosebi...”⁷². O observație cu valoare practică deosebită se referă la sensul și semnificația individualității naționale. Conștiința națională era cea care configura individualitatea națiunii, era „totul și supremul” în expresia lui Al. Mocioni, de care depindeau viața, liberta-

tea, prosperitatea și mărimea națiunii. Ea reprezenta o fază mai înaltă din existența sociabilității, caracterizată prin faptul că asigura individualității naționale calitatea de subiect de drept. Importanța pentru momentul politic ce îl traversa chestiunea de naționalitate în Europa și principiul naționalităților, teza fundamentată din punct de vedere moral, a fost legitimată filosofic și politic prin raportarea drepturilor și libertăților individuale proclamate de Revoluția franceză și liberalism la individualitatea națională. Ca persoană colectivă, națiunea dobânda personalitate juridică, idee mai veche, de sorginte kantiană, vehiculată în teoriile romantice despre națiune, cu deosebire la Murgu și Bănuțiu⁷³. Națiunea intra astfel în dreptul public. O atare concluzie aduce o perspectivă nouă asupra mișcărilor naționale: „Luptele de naționalitate — scria A. C. Popovici în 1894 — sunt și ele lupte pentru drept”⁷⁴. În 1906 dezvoltată pe larg această idee, scriind: „Trezirea unui popor locuind un teritoriu comun, la conștiința personalității sale naționale, este în sine un titlu de drept profund etic al poporului respectiv să se poată constitui într-o individualitate politică”⁷⁵. Problemele naționale apar, din această perspectivă, ca „probleme de drept public, adică probleme constituționale”⁷⁶.

În opinia lui A. C. Popovici, lupta națională s-a născut din asuprire încât „orice luptă națională este o luptă pentru libertate”⁷⁷.

Cu cât sentimental frustrației ca și individualitate națională era mai puternic, cu atât reacția națiunii era mai intensă. Reacția națională era o condiție a dezvoltării conștiinței naționale: „Iar când un întreg popor se vede amenințat cu exterminarea sa din lume, când el este lovit în rădăcinile existenței, în inima chiar a vieții sale naționale, ura și înverșunarea în contra celor ce deșteaptă aceste senzațiuni, în contra asupritorilor străini se condensează și izbucnește cu putere elementară, întocmai ca furtunile mării și vulcanii continentului”⁷⁸. Epoca modernă a propus o nouă ordine de drept, fundamentată pe o concepție etică despre lege, opusă sistemului anterior, bazat pe legea celui mai tare. „Existența ordinii etice de drept zace în domnirea intereselor publice — scria Al. Mocioni — bazată pe ideea de drept a liberei dezvoltări de viață și instituită în forma egalității de drepturi”⁷⁹. Două principii fundamentale ale epocii moderne au modificat dreptul public, principiul drepturilor omului și principiul de naționalitate, observa cu temei Mocioni: „Principiul de naționalitate se bazează pe ideea de drept la libera dezvoltare de viață a individualității naționale; prin consecință deci, o recunoaște pe aceasta de subiect natural de drepturi de ordine mai înaltă, adică de subiectul natural al statului”⁸⁰.

Teoria legitima mișcările naționale al căror obiectiv final era autodeterminarea popoarelor, conceptualizând fundamentele de drept ale acestora. Ele apar astfel, ca purtătoare ale progresului, militând pentru instaurarea ordinii de drept în detrimentul istoric și al forței. Cu cât frustrarea și opresiunea colectivității sau a unei părți a ei era mai mare, cu atât reacția națională, efect al conștiinței colective, era mai mare. „Când una sau mai multe părți dezmembrate ale aceleiași națiuni sunt asuprite sau periclitate în existența lor — remarca Popovici — ele fatal trebuie să se ralieze și să caute în această concentrațiune a forțelor lor mijlocul pentru apărarea solidară a identicelor lor interese. Astfel că

pare a fi o axiomă că orice tendințe de unitate națională nu pot fi alimentate mai cu succes decât când una sau alta din părțile constitutive, dar dezmembrate ale unei națiuni expuse la asupriri străine⁴⁸¹. Concluzia logică a demonstrației era: „cu cât asuprirea este mai violentă, cu atât mai intensiv se dezvoltă dorul de emancipare și unire politică⁴⁸². În 1906 explicitează sensul mișcărilor naționale în dezvoltarea lor istorică, pornind de la teoriile lui Bluntschli despre relația dintre națiuni și stat. Când o parte a națiunii este asuprită — remarca Popovici — sentimentul național denumit activ își propune ca scop autonomia și egalitatea cu celelalte națiuni. Dacă asuprirea continuă, lupta desfășurată la început în cadrul local, pentru autonomie și egalitate se transformă într-o luptă pentru închegarea națiunii, pentru dobândirea unității naționale a tuturor frânturilor poporului respectiv cu poporul de același neam...⁴⁸³

În atari împrejurări de oprimare a națiunii, conștiința de sine a acesteia provoacă fenomenul de reacție națională, unul defensiv, menit să conserve identitatea națională, factorii de individualizare. Reacțiile lor pot lua forme diferite, dar ele indică o imagine de adversitate față de străinii responsabili de oprimarea națiunii: „Când un popor conștient de personalitatea sa națională și ars de dorul libertății este ținut cu violență sub stăpâniri străine, poate chiar prigonit pentru aspirațiunile sale de libertate nu încape mirare că în sufletul său chinuit se trezesc senzațiuni de dușmănie și de ură în contra străinului ce îl apasă, îl explorează⁴⁸⁴.

În opinia lui A. C. Popovici, conștiința națională apare ca un echivalent al forței, „o forță pentru validitatea drepturilor naționale, și tot așa, o forță de rezistență în cazuri când naționalitatea este periclitată și prigonită într-un fel sau altul⁴⁸⁵. Realitatea Europei contemporane oferea suficiente exemple privind existența unor state constituite din mai multe naționalități distincte și conștiente de individualitatea lor, unde politica oficială de stat urmărea asimilarea acestor naționalități prin mijloace artificiale. O atare politică de stat se punea „în conflict flagrant cu principiile liberale și egalitare“, era expresia „unor principii despotice de guvernare“, a unui „despotism de rase“. După A. C. Popovici, politica de asimilare era posibilă numai într-un regim despotice, care să priveze individualitățile naționale de libertățile și drepturile democratice. Într-un regim democratic asimilarea nu ar fi posibilă. Politica de asimilare, la rândul său, duce fatalmente la forme despotice de guvernare. Naționalitățile oprimate din Europa nu pot opune despotismului de rasă decât conștiința națională, „cea mai reală forță de rezistență în contra asimilațiunii artificiale⁴⁸⁶ și ideea de drept, respectiv principiile democratice de organizare a statului. Numai acestea puteau disloca sistemele politice anacronice din Europa timpului. Destrămarea imperiilor multi-naționale și absolutiste apare ca o necesitate a progresului civilizației și umanității.

Dreptul de rezistență la opresiune legitimă mișcărilor națiunilor pentru independență, unitate, pentru conservarea valorilor naționale: „Împiedicate în folosirea mijloacelor constituționale de luptă, prigonite pentru manifestarea conștiinței lor naționale și astfel nu numai oprite, ci de-a dreptul pedepsite pentru încercările lor de apărare, acestor naționalități nu le mai rămâne logicamente decât a opune violenței tot violența, dacă mai țin a-și păstra individualitatea lor națională⁴⁸⁷. Invocând argu-

mentele lui Bluntschli și Buckle, ideile contractualiste ale lui Ihering, Popovici teoretiza „dreptul de revoluțiune al popoarelor violente“, considerat „o firească și logică consecvență a dreptului individual de legitimă apărare“, o aplicare a acestui drept individual la „grupurile sociale“⁴⁸. Deoarece politica de asimilare reprezintă un atentat la ideea de drept, o agresiune împotriva subiecților de drept care sunt naționalitățile, reacțiile popoarelor sunt legitime și aveau la bază ideea dreptului. Această idee, originală în teoria contractualistă, legitima și justifica luptele de naționalitate, pledând pentru o nouă ordine de drept în dreptul public internațional. Invocarea dreptului de rezistență al popoarelor până la revoluția națiunii oprimate semnifică și tentativa de a modifica tactica militantismului național, eminentement defensiv, conturat în perimetrul pasivismului politic, în favoarea unei acțiuni dinamice, ofensive, întemeiată pe nivelul ridicat al conștiinței naționale și justețea de drept a cauzei, care era cea a democrației universale.

Dreptul de rezistență, teoretizat în virtutea principiilor liberale, presupunea în opinia lui A. C. Popovici o evaluare reală a puterii națiunii. Fără aceasta el rămâne pur teoretic. Componentele noțiunii de putere, în opinia sa, erau cultura, finanțele și puterea brațelor. O atare interpretare conducea pragmatic militantismul național spre alte direcții decât cele tradiționale, în primul rând spre reconsiderarea factorului demografic și a celui economic, pe lângă conștiința națională. Tributar metodologiei pozitivistice, Popovici aplica legile naturale în sfera fenomenelor sociale, apreciind că istoria popoarelor este dominată de principiul luptei pentru existență, naționalitățile fiind obligate să se conformeze acestor legi naturale. În aceste circumstanțe spiritul civilizației moderne a operat însemnate modificări, transferând „această luptă din ce în ce mai mult pe temelia egalității condițiilor de dezvoltare“⁴⁹.

Pentru întâia oară în istoria ideii moderne de națiune, filozofia politică românească a teoretizat din perspectiva principiului de naționalitate dreptul naționarilor de a constitui state naționale. Ea reflectă gradul avansat de politicizare a ideii de națiune la finele secolului, așa cum apare la cea mai mare parte a naționalismelor de pe continent. Esența și legitimitatea ideii de naționalitate constă în pretenția etică a popoarelor de a fi recunoscute ca subiecte naturale ale statului. „Ideea de naționalitate este dară concepțiunea purtată de ideea de drept, a unei noi ordine a popoarelor și statelor, ordine în parte deja realizată, în parte încă de a fi realizată care culminează în principiul juridico-politic că fiecare popor, deșteptat la conștiință sa națională, încât posedă celelalte calificațiuni materiale și spirituale pentru formarea unui stat, are și dreptul natural nedisputaver de a se constitui după propria sa autonomie suverană într-un stat național independent“⁵⁰.

Ideea a fost exprimată de Mancini în prelegerile sale de drept internațional⁵¹. Ea pune în discuție ordinea de drept existentă pe plan internațional și fundamentele teoretice ale acesteia, contestând principiul teritorial, bazat pe cucerire, pe dreptul forței, în favoarea principiului statului național potrivit căruia „teritoriul de stat are să fie arondat după subiectul natural de drept, după individualitatea națională“⁵². Dreptului istoric i se opune ideea eternă de drept. Astfel în opinia lui Al. Mo-cioni — principiul de naționalitate apare ca acel principiu distructiv și

constructiv de staturi, cărui în deșert cercăm în istoria întreagă și care nici o putere a pământului nu-l va putea opri în cursul său triumfal rezevindu-se din victorie în victorie⁴⁹³.

Însemnătatea istorico-culturală a principiului de naționalitate consta deci în triumful noii ordini naturale, „ordine purtată de națiunile libere asupra ordinii artificiale din evul mediu”⁴⁹⁴, care servea opresiunii popoarelor.

În opinia lui A. C. Popovici, această fază din evoluția umanității „este momentul alcătuitor de stare în principiul naționalităților”⁴⁹⁵.

Principiul spiritual devenea o normă de drept. „Acest drept al naționalităților scria A. C. Popovici — rezultă din conștiința națională, care pretinde constituirea unei naționalități într-o formă de stat și se întemeiază pe suveranitatea națională a poporului conștient de naționalitatea sa. Cu aceasta este motivat și dreptul naționalităților de a ieși din legăturile politice străine și a se uni cu eventualele state de naționalitate comună într-un singur stat național și independent”⁴⁹⁶. În 1906 a dezvoltat această teză, invocând școala italiană, atunci când interpreta acest principiu ca „dreptul națiunilor să se unească libere și să ducă o viață independentă”, ideile lui Bluntschli, pe temeiurile cărora scria: dacă „impulsiunile naționale se găsesc nesatisfăcute în organismul strămt al statului, atunci ele tind să depășească hotarele lui și să se reunească cu cei de o națiune aflați în alte state spre a forma un stat național mai mare”⁴⁹⁷. În același sens analizează teza lui Von Herrnritt, potrivit căreia ordinea națională se plasează deasupra ordinei de drept într-o măsură, în sensul că ideea națională are o asemenea forță, încât „nu numai că imprimă direcția vieții constituționale, ci de-a dreptul determină nașterea și dispariția statelor însuși”⁴⁹⁸. Aplicând analiza la situația concretă a românilor din imperiu, care un secol au cerut Habsburgilor autonomie, iar acum solicită ajutor conaționalilor din România, Popovici sublinia „comunitatea de interese din ce în ce mai palpabilă între românii de dincoace și cei de dincolo de Carpați”⁴⁹⁹.

După 1906, sub influența contribuțiilor teoretice și a realităților politice contemporane, în definirea națiunii au apărut interpretări noi, devieri de la linia tradițională, metode și concepții noi de abordare, confirmând aserțiunea lui Pierre Renouvin și J. B. Duroselle că cel mai adesea doctrinele au fost formulate în momentul când ele erau chemate să dea suport unei atitudini politice¹⁰⁰. La începutul secolului nostru, adecvarea ideii românești de națiune la realitatea politică internă sau internațională reprezintă o tendință ce nu poate fi refuzată.

În planul doctrinei, cele mai elaborate contribuții după 1906 au aparținut lui A. C. Popovici¹⁰¹, Iosif Pop¹⁰², Vasile Goldiș¹⁰³ și Aurel Lazăr¹⁰⁴. Incontestabil, impactul intern și internațional al mișcărilor de naționalitate și mai ales al mișcării memorandiste românești, al curentelor de idei din România la începutul secolului nostru — sămănătorismului și poporanismului, al noilor tendințe din imperiul dualist — federalismul¹⁰⁵, austro-marxismul¹⁰⁶, sau direcția inaugurată de cercul „Secolul XX” la Oradea pe această temă¹⁰⁷, au contribuit la cristalizarea unor noi direcții în interpretarea românească a națiunii, ce reprezintă o nouă etapă în evoluția doctrinei naționale. Noua etapă se caracterizează prin valorizarea contribuțiilor teoretice anterioare în analiza raporturilor interetnice din

imperiu dualist sau, cu Iosif Pop și Aurel Lazăr, prin aplicarea lor în analizele regimului politic din Ungaria, a raporturilor dintre statul maghiar și naționalități. În cazul acestora din urmă analiza teoretică a fost serios atenuată de abordarea istorică sau juridică și de analiza politică pragmatică. Prin Vasile Goldiș, materialismul istoric a fost aplicat în cercetarea sociologică a națiunii și explicarea realităților din Ungaria, furnizând soluții inspirate de teoriile lui Otto Bauer și Karl Renner. Din 1910 și în spațiul românesc se manifestă tendințe de dreapta, naturaliste, rasiste în definirea națiunii inspirate de teoriile sociologiei germane, îndeosebi în publicistica lui A. C. Popovici la „Semănătorul” sau la revistele din familia acestuia¹⁰⁸, reunite majoritatea în volumul *Naționalism sau Democrație* (1910), ce distonează de celelalte interpretări ardelenne. În sfârșit analizele teoretice din această perioadă au un grad de aplicabilitate mai mare, propun soluții pentru probleme politice din unghiul principiului de naționalitate, federalismul (A. C. Popovici) sau autonomismul cultural (Vasile Goldiș). Analizele abordează subiecte mai precise circumscrise, ce fac obiectul contestației sau al militantismului politic, cum au fost națiunea politică și statul național maghiar, combătute la Iosif Pop, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr.

NOTE

1 Nicolae Boeșan, *L'évolution de l'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie et du Banat*, în „Revue de Transylvanie”, 1992, nr. 1, p. 60—77; Idem *Ideologia politică a Memorandumului*, în Memorandumul 1892—1894. *Ideologie și acțiune politică românească*, București, p. 265—287.

2 Eric J. Hobsbawn, *Nazioni e nazionalismo dal 1780*, Torino, p. 119 sq.

3 Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, 4 éd. Paris, 1991, p. 176; V. și F. Chabod, *L'idea di nazioni*, Bari, 1961; H. Kohn, *The idea of nationalism*, New York, 1969; *L'idée de nation*, Paris, 1969; Jean René Suratteau, *L'idée nationale de la révolution à nos jours*, Paris, 1972; Jean Plumyène, *Les nations romantiques*, Paris, 1979.

4 Eric J. Hobsbawn, *op. cit.*, passim.

5 J. B. Sbiera, *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național*, Cernăuți, 1880.

6 Idem, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național*, în „Almanahul Societății academice social-literare «România Jună»”, Viena, 1888; Idem, *Solidaritatea intereselor*, în „Almanahul Societății academice social-literare «România Jună»”, Viena, 1888, p. 131—158; I. Popescu, *Educațiunea națională*, în „Almanahul Societății academice social-literare «România Jună»”, Viena, 1888, p. 129—140; Al. Mocioni, *Conștiința națională*, Viena, 1888, 21 p. (Separatum).

7 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, Conferință dezvoltată la 30.01.1894, în Ateneul Român din București, 1984, 45 p.; Idem, *Chestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, Sibiu, 1984, 52 p.; Idem, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, Traducere din limba germană cu o prefață de Petre Pandrea, București, 1939, p. 167—183.

8 I. G. Sbiera, *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național*, p. VIII.

9 *Ibidem*.

10 *Ibidem*, p. IX.

11 *Ibidem*, p. X.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*, p. XI.

14 *Ibidem*, p. XII.

15 Idem, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național*, p. 138.

16 Nicolae Bocșan, *Mihai Eminescu. Concepția despre națiune*, în vol. „Cultură și societate în epoca modernă. Politică — Naționalitate — Cultură”, Cluj-Napoca, 1990, p. 145—146.

17 I. Sbiera, *Solidaritatea intereselor*, p. 152.

18 *Ibidem*, p. 153.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*, p. 154.

21 *Ibidem*, p. 155.

22 *Ibidem*, p. 156.

23 *Ibidem*, p. 157.

24 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 5.

25 A. C. Popovici, *Stat și națiune*, p. 167.

26 I. G. Sbiera, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național*, în loc. cit.

27 A. C. Popovici, *Stat și națiune*, p. 167.

28 *Ibidem*.

29 *Ibidem*.

30 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 3.

31 *Ibidem*, p. 4.

32 *Ibidem*, p. 5.

33 I. G. Sbiera, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperarea graiului național*, în loc. cit.

34 I. Popescu, *Educațiunea națională*, în loc. cit.

35 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 6.

36 *Ibidem*, p. 6—7.

37 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 9.

38 Idem, *Stat și națiune*, p. 167.

39 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 7.

40 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 10.

41 V. Maniu, *Unitatea latină sau cauza română în procesul naționalităților*, București, 1867; Idem, *Misiunea Occidentului latin în orientele Europei*, București, 1869; Idem, *La mission de l'Occident latin dans l'Orient de l'Europe*. Paris, 1869.

42 Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 176.

43 Jean René Suratteau, *op. cit.*, p. 11—14; Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 50 sq.

44 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 8.

45 A. C. Popovici, *Chestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, p. 3.

46 Idem, *Stat și națiune*, p. 168.

47 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 11.

48 Al. Mocioni, *Conștiința națională*, p. 8.

49 I. G. Sbiera, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperitatea graiului național*, p. 143.

50 *Ibidem*, p. 140.

51 *Ibidem*, p. 143.

52 *Ibidem*, p. 155.

53 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 19.

54 I. G. Sbiera, *Solidaritatea intereselor*, p. 153.

55 Idem, *Conceptul națiune și însemnătatea graiului național*, p. XVIII.

56 I. Popescu, *Educațiunea națională*, în loc. cit.

57 *Ibidem*.

58 A. C. Popovici, *Stat și națiune*, p. 172.

59 *Ibidem*, p. 171.

60 I. G. Sbiera, *Solidaritatea intereselor*, p. 153.

61 Idem, *Condițiunile necesare pentru existența, conservarea și prosperitatea graiului național*, în loc. cit.

62 I. Popescu, *Educațiunea națională*, în loc. cit.

63 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 3.

64 *Ibidem*.

65 *Ibidem*.

- 66 I. Popescu, *Educațiunea națională*, în loc. cit.
- 67 *Ibidem*.
- 68 *Ibidem*.
- 69 *Ibidem*.
- 70 *Ibidem*.
- 71 *Ibidem*.
- 72 *Ibidem*.
- 73 Nicolae Bocșan, *L'évolution de l'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie et du Banat*, passim.
- 74 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 14—15.
- 75 Idem, *Stat și națiune*, p. 173.
- 76 *Ibidem*, p. 174.
- 77 *Ibidem*, p. 181.
- 78 Idem, *Principiul de naționalitate*, p. 15.
- 79 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 16.
- 80 *Ibidem*, p. 16.
- 81 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 24.
- 82 *Ibidem*.
- 83 Idem, *Stat și națiune*, p. 175.
- 84 Idem, *Principiul de naționalitate*, p. 12.
- 85 *Ibidem*, p. 19.
- 86 *Ibidem*, p. 32.
- 87 *Ibidem*, p. 33—34.
- 88 *Ibidem*, p. 35.
- 89 *Ibidem*, p. 38.
- 90 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 16—17.
- 91 F. Chabod, *op. cit.*, p. 62.
- 92 Al. Mocioni, *op. cit.*, p. 17.
- 93 *Ibidem*.
- 94 *Ibidem*.
- 95 A. C. Popovici, *Principiul de naționalitate*, p. 21.
- 96 *Ibidem*, p. 22.
- 97 Idem, *Stat și națiune*, p. 177.
- 98 *Ibidem*.
- 99 *Ibidem*, p. 179.
- 100 Pierre Renouvin, Jean-Baptiste Duroselle, *op. cit.*, p. 176.
- 101 A. C. Popovici, *Naționalism sau democrație. O critică a civilizațiunii moderne*, București, 1910.
- 102 Losif Pop, *Conceptul juridic de națiune — naționalitate în Ungaria. Români și daco românismul*. Studiu politic, Budapesta, 1910.
- 103 Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților. Studii de Hajós József*, București, 1978, p. 89—140, traducere în limba română a ediției maghiare, Arad, 1912.
- 104 Aurel Lazăr, *Chestiunea de naționalitate*, Discurs, rostit la ancheta aranjată de „Societatea de științe sociale”, din Oradea Mare, la 4 și 5 aprilie 1914, Arad, 1914, 35 p.
- 105 Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900—1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 148—162.
- 106 Georges Hampt, Michael Löwy, Claudie Weil, *Les marxistes et la question nationale 1848—1914. Etudes et textes*, Paris, 1974, p. 23.
- 107 Vasile Goldiș, *op. cit.*, p. 36 sq.
- 108 Vezi supra nota 101.

DIE NATIONALE IDEE BEI DEN RUMÄNEN AUS ÖSTERREICH—UNGARN (1880—1906)

(Zusammenfassung)

Anhand einer reichen rumänischen und ausländischen Literatur untersucht der Verfasser die Entwicklung der Idee über die Nation bei den Rumänen aus der österreichisch-ungarischen Monarchie (1880—1905). Er hebt die Etappen dieser Entwicklung und die namhaftesten Beiträge hervor. Von den theoretischen Beiträgen und den spezifischen politischen Beiträgen beeinflusst, sind neue Interpretationen erschienen, sowie Abweichungen von der traditionellen Linie, ebefalls neue Methoden und Konzeptionen. So hat sich der Standpunkt entwickelt, der behauptet daß die Doktrinen meistens dann formuliert wurden, als eine gewisse politische Haltung unterstützt werden mußte. In der genannten Periode entwickelten sich neue Richtungen in der rumänischen Interpretation der Nation.